
Studying the Stylistic Features of *Latayef Ashrafi fi Bayan Tawayef Sufi* Manuscript

Asmaa Atashgohari, PhD. Candidate of Persian Literature, Islamic Azad University, Kashan, Iran*

Abdorrezza Modarres Zadeh; Associate Professor, Islamic Azad University, Kashan

Mohammadreza Sharifi; Assistant Professor, University of Kashan, Kashan

1. Introduction

Latayef Ashrafi fi Bayan Tawayef Sufi is one of monastery manuscripts on 8th and 9th Hijri century, written by Haji Nezamuddin Gharib Yamani in terms of characteristics, narrations and magnanimity of Seyed Ashrafudding Jahangir Semnani, the Iranian mystic of India and the founder of a sect called Ashrafia. This book contains sixty chapters entitled Latifeh (=witty remarks). According to its outstanding stylistic features, this work is analyzed from linguistic, reflective and literary viewpoints. According to the outcomes of this study, some aspects such as phonetic variations in some words, different types of assonance, making use of Arabic, Indian, and Turkish words and expressions, particular use of feminine names, and the old form of progressive verbs fall among linguistic features of this book. In reflective terms, some features such as mysticism, philosophy, occult sciences, and diverse religious and reflective branches are of major subjects in the mentioned work. In literary sphere, the book is associated with poetry and replete with language enhancement elements such as different types of affidavit, pun, metaphor, and simile among which affidavit and pun carry higher frequency. The following statements present the methodology of analyzing the text, discussion about the topic, and the conclusion of the present study.

* Corresponding author. E-mail: a.gohari_01@yahoo.com.
DOI: 10.22103/jll.2019.14026.2654

2. Methodology

Based on a descriptive-analytical and library method, this study tries to manifest stylistic features of *Latayef Ashrafi* in three linguistic, literary and reflective dimensions. To achieve such aim, first the high frequency samples are extracted, and then, they are allocated in different categories, and finally the findings are studied. The statistical span of the research includes second volume of the book (witty remarks from number 15 to number 60). Accordingly, the stylistic features of the manuscript available in Ayatullah Marashi library are examined. The method of the study is through library and based upon recognition and interpreting outstanding stylistic characteristics of *Latayef Ashrafi* text.

3. Discussion

In his writing of *Latayef Ashrafi*, Gharib Yamani was influenced by mystic works prior to himself. It is conveyed from the narrative structure of the book that it was a ceremonial prose. Since by the end of the eighth century and the opening years of the ninth century, both Khorasani and technical prose were written (Shamisa, 2014, p. 18), the prose of *Latayef Ashrafi* is not an exception. The writing style of this work is not homogeneous. When talking about religious rules and prayers, it is solely to convey the meaning; however, while expressing the bravery of Prophet Muhammad (PBUH) and clergies, it utilizes a prose supplied with literary and spiritual style and rhetoric. In order to study the stylistic features of the mentioned book, it is interpreted through three linguistic, reflective, and literary dimensions. Considering the linguistic sphere, and the phonetic area, since *Latayef Ashrafi* belongs to the narrative literature, the tone of speech affects the phonemes, and this commonly happens due to the local and historical situation of the author; for instance turning the sound /dj/ to / / in the word *hejdahom* (=eighteenth) (Gharib Yamani, p. 416). Assonance, also, is one of the most frequent rhythmic elements used by Gharib Yamani for apparent form of his speech, (=ornamented with singlehood and adorned with solitude.) (Gharib Yamani, 772). In this regard, frequency of turning vowels and consonants and different types of assonance, particularly parallel assonance, is higher than other phonetic characteristics. In verbal area, the usage of Arabic words and expressions possesses high frequency. In witty remarks

(no. 16, 20, 38 and 52), also, most of the statements are written in Arabic : (= Ashraf says, *āwakkul* means to leave works to God) (Gharib Yamani, p. 620). One may come across many Indian words whose frequency is more than Turkish ones in *Latayef Ashrafi*. The use of ancient words and expressions such as /taqʕvot/ (=to strengthen) (Gharib Yamani, p. 620) have high frequency. Also, great number of plural forms, the word /faqīr/ (=poor), name of Iranian myths such as Rustam, and also some titles for ladies like *Khatoon* appear in *Latayef Ashrafi*. There are numerous novel phrases such as sun of Samaa (=the best of Sufi singing) (Gharib Yamani, p. 433) in *Latayef Ashrafi*, as well. In terms of verbal features, respectively, the Arabic words and expressions, ancient words and the use of word poor possess the highest frequency. In grammatical sphere, the most frequent ones include the old structure of verbs /bāshīdan/ (= to be), the harmony between noun and adjective such as /djavānān- tr andʕzʕn/ (=young bowmen), using verbal forms as adjectives such as taken, become, special usage of pronouns, the same as using he/she for non-living entities, using plural for of pronouns, change the pronoun of plural verbs and the first person singular pronoun; also, also, the adverb somehow which is mostly used when the author is expressing his content. In general, the most frequent features in terms of grammar include the use of verbal forms as adjective, old form of verbs, adverb somehow, and change in pronouns. In literary terms, *Latayef Ashrafi* is a prose written along with poetry, and the style of writing asserts that the author had professed in the rules of hic contemporary rhetoric techniques; consequently, the book is regarded as one or literary works as well. Different types of simile and metaphor are the most frequent imaginary techniques. Most of similes are additional simulations in which some novelties appear in vehicle, such as the garden of the soul (Gharib Yamani, p. 633). Metaphor, also, mostly act in two types of approved and probable, the same as the face of unity (Gharib Yamani, p. 512). The author makes use of rhetorical speech both in verbal and in conceptual sphere; one of the most frequent verbal techniques includes different types pun, and particularly, homographic pun, the same as *Bawaten*, *Mawaten* (=inside, homes) (Gharib Yamani, p. 620). Allusion, symmetry, and reference to Quran, hadiths, and Persian or Arabic poems are

frequently seen as rhetorical speech. Totally, the most frequent figures of speech in *Latayef Ashrafi* include additional simulation, homographic pun, and reference to Quran, hadiths, and Persian or Arabic poems.

In reflective realm, the author has written his reflections and purposed statements beneath various mystic expressions, and analyzing such statements can explore the reflective perspective of Seyed Ashraf Semnani. One of the most frequent reflective statements includes the discussion about philosophy, and particularly, pantheism. Occult science and wonders which contain different types of amulets, intercessions and the rules of Jafr. This book prepares suitable information about diverse religions and sects and their beliefs contemporary to it. The subject matter of the fifty eighth witty remark is thoroughly stars, their features, narrations about clergies and the accounts of Sheykh Ashrafuddin. In fifteenth witty remark, chiefly, the book introduces the family tree of great Sufi and mystic clergies including Ashrafudding Semnani. The fifty fourth witty remark introduces the biography of many earlier and contemporary poets whose study looks crucial for the literary history.

4. Conclusion

Latayef Ashrafi has been written during the eighth and ninth centuries during which Khorasani and technical prose was fashionable; as a result, its writing style is not homogeneous and conveys the features of ceremonial prose. Considering linguistic realm, according to phonetic characteristics of the work, one can conclude that such variations have penetrated into the text from old Indian language. Utilizing different types of assonance presents a rhythmic and tunable prose to the reader. Considering the grammar and structure, the use of old verbs, specific pronouns, etc. shows that the book tends to technical style. Making use of ancient form of the words, abundance of Arabic words and expressions, and making new forms of words makes the text near to technical style in verbal realm. In literary sphere, the use of different figures of speech including several rhetorical and conceptual figures manifests the literary value of the work. Utilizing delicate allusions and the verses from well-known poets, Ashrafuddin and the author himself leads the work to be fascinating as much as possible. In addition to mysticism, in reflective area, many subjects including religion, different sects of

belief, astronomy, occult sciences, philosophy and the biography of mystics and poets are of importance due to the accounts of Ashrafuddin Semnani's opinions about them.

Keywords: Islamic Mysticism, Manuscript, India, Ashrafuddin Semnani, Latayef Ashrafi fi Bayan Tawayef Sufi.

References [in Arabic]:

Holy Quran

References [in Persian]:

- Abbas Razavi, S. A. (2001). *History of Sufism in India*. Trans. Mansoor Motamedi. 1st ed. Tehran: Academic Publication Center.
- Abolqasemi, M. (1988). *Five statements in historical Structure of Persian Language*. 1st ed. Mashhad: Babel.
- Anoosheh, H. (2002). *Persian Literature Encyclopedia of Idioms, Contents and subjects of Persian Literature*. 2nd ed. Tehran: Islamic Culture Center.
- Bahar, M. T. (2005). *Stylistics (History of Persian Prose Evolution)*. 8th ed. Tehran: Amirkabir.
- Dehkhoda, A. A. (1998). *Dictionary*. 2nd ed. Tehran: Tehran University.
- Dehlavi, A. (2004). *Akhbaar al-Akhyaar fi al-asraar al-Abraar*. 1st ed. Tehran: Tehran University.
- Fotoohi, M. (2012). *Stylistics: Theories, Approaches and Methods*. 1st ed. Tehran: Sokhan.
- Golchin Ma'ani, A. (1984). *History of Persian Biographies*. 2nd ed. Tehran: Sanaaii Library.
- Gharib Yamani, H. N. *Latayef Ashrafi fi Bayan Tawayef al-Sufi*. Manuscript. Qom: Ayatullah Maashi Library.
- Gharib Yamani, H. N. (1880). *Latayef Ashrafi fi Bayan Tawayef al-Sufi*. 1st ed. Delhi: Nosrat al-Matabi.
- Haqshenas, m. A. (1997). *Phonetics*. 5th ed. Tehran: Agah.
- Hekmat, A. (1962). New Sources about both books of Hafez. *Journal of Literature College of Shiraz University*. 7 (3-28).
- Homaii, j. (1995). *Rhetorics and Literaty Techniques*. 11th ed.

- Tehran: Homa.
- Jahadi, S. A. (2015). Phraseology of Latayef Ashrafi Manuscript. *Journal of Persian Literature Phraseology, Modern era*. 3 (61-84).
- Nafisi, S. (1984). *History of Prose and Poetry in Iran and Persian Language from the Beginning to the end of 10th Hijri Century*. 2nd ed. Tehran: Forooghi.
- Naraqi, A. (2001). *Ketab al-Khazayen*. Ed. by Hasan hasanzadeh Amoli & aliakbar Ghaffari. 1st ed. Tehran: Islamic Knowledge bookstore.
- Nazir, A. (1979). A Brief Review about Real Character of Jahangir Semnani Seyed Ashraf. *Journal of Iran Literature and Art*. 8 (445-873).
- Rastgoo, S. M. (1997). *The Art of Rhetoric: Fine Art*. 1st ed. Kashan: Morsal.
- Rastegar Fasaii, M. (2010). *Types of Persian Prose*. 2nd ed. Tehran: Samt
- Safa, Z. (1989). *Literary History in Iran*. 9th ed. Tehran: Ferdows.
- Sajadi, Z. (2004). *An Introduction to Mysticism and Sufism*. 12th ed. Tehran: Samt.
- Shafii Kadkani, M. R. (2013). *Language of Poetry in Sufi Prose: an Introduction to Stylistics of Mystic View*. 4th ed. Tehran: Sokhan.
- Shamisa, S. (1994). *Dictionary of Allusion*. 4th ed. Tehran: Ferdows.
- Shamisa, S. (2010). *Fluency of Image*. Tehran: Sokhan.
- Shamisa, S. (1999). *General Stylistics*. 5th ed. Tehran: Ferdows.
- Shamisa, S. (2004). *New perspective to Fine Arts*. 1st ed. Tehran: Mitra.
- Shamisa, S. (2014). *Stylistics of Props*. 3rd ed. Tehran: Mitra.
- Sobhani, Towfiq. (1998). *The History of Persian Literature in India*. 1st ed. Tehran: Persian Literature and Language council.
- Zarrinkoob, A. *The Value of Sufi Heritage*. 9th ed. Tehran: Amirkabir.

نشریه نثر پژوهی ادب فارسی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال ۲۲، دوره جدید، شماره ۴۵، بهار و تابستان ۱۳۹۸

بررسی ویژگی‌های سبک‌شناسی نسخه خطی
«لطایف اشرفی فی بیان طوایف صوفی»
(علمی - پژوهشی)*

اسما آتش گوهری^۱، دکتر عبدالرضا مدرّس زاده^۲، دکتر محمدرضا شریفی^۳

چکیده

نسخه خطی لطایف اشرفی فی بیان طوایف صوفی، از متون خانقاهی قرن هشتم و نهم است که توسط حاجی نظام‌الدین غریب یمنی در ذکر احوال، اقوال و کرامات سید اشرف‌الدین جهانگیر سمنانی - عارف ایرانی تبار هندوستان - در شصت فصل با عنوان «لطیفه»، به رشته تحریر درآمده است. اثر مذکور به شیوه تحلیلی - توصیفی و با توجه به ویژگی‌های برجسته سبکی آن، در سه سطح زبانی، فکری و ادبی، مورد بررسی قرار گرفته است. آنچه براساس این پژوهش به دست آمد، نشان می‌دهد که مقوله‌هایی چون: تغییرات آوایی برخی کلمات، کاربرد واژه‌ها و عبارت‌های عربی، هندی و ترکی، کاربرد خاص نام زنان و صورت قدیمی افعال استمراری و...، از شاخصه‌های زبانی این اثر است. از منظر فکری، مقوله‌هایی چون عرفان، فلسفه، علوم غریبه، نحله‌ها و شعب مختلف مذهبی و فکری و... از موضوعات غالب این اثر است. از منظر ادبی نیز نثر کتاب، آمیخته به نظم و مملو از عناصر زیباسازی کلام؛ از جمله: سجع، جناس، استعاره، تشبیه و... است که در این میان تسجیع و تجنیس، بسامد بالاتری دارد.

تاریخ ارسال مقاله : ۱۳۹۸/۰۲/۲۳

تاریخ پذیرش نهایی مقاله : ۱۳۹۸/۰۳/۳۱

۱- دانشجوی دکتری رشته زبان و ادبیات فارسی، واحد کاشان، دانشگاه آزاد اسلامی، کاشان، ایران. (نویسنده مسئول)
Email: a.gohari_01@yahoo.com.

۲- دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد کاشان، دانشگاه آزاد اسلامی، کاشان، ایران.

۳- استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران.

DOI: 10.22103/jll.2019.14026.2654

واژه‌های کلیدی: عرفان اسلامی، نسخه خطی، هند، اشرف‌الدین سمنانی، لطایف اشرفی فی بیان طوایف صوفی.

۱- مقدمه

از سالیان دور، عرفان و ادب فارسی در خارج از مرزهای ایران مورد توجه نویسندگان و ادیبان بوده است. در شبه‌قاره هند زبان فارسی و عرفان اسلامی بیش از هزار سال رواج داشته و عرفا و ادیبان آن خطه، آثار برجسته بسیاری به زبان فارسی خلق کرده‌اند. از جمله این آثار، کتاب ارزشمند *لطایف اشرفی فی بیان طوایف صوفی* است که اصلی‌ترین درون‌مایه آن، احوال، اقوال و کرامات شیخ اشرف‌الدین جهانگیر سمنانی است. وی عارف ایرانی تبار قرن هشتم و نهم هندوستان بود که با شیخ علاءالدوله سمنانی دوستی داشت و فرقه‌ای به نام اشرفیه را در هند پایه‌گذاری کرد. در سال ۷۵۰ قمری، یکی از مریدان وی به نام حاجی نظام‌الدین غریب یمنی، کتاب *لطایف اشرفی* را به شیوه مجالس، تألیف کرد. این اثر، کتابی مفصل با موضوع عرفان نظری و عملی است؛ دارای یک مقدمه و شصت لطیفه که مؤلف، با نثری مزین و مسجع، تقریرات مراد خویش را همراه با مسائل گوناگون تاریخی، مذهبی، اخلاقی، ادبی و... به قلم نگارش درآورده است.

۱-۱- بیان مسئله

به‌رغم تمام تلاش‌هایی که تاکنون در عرصه تصحیح و شناساندن متون کهن انجام یافته است، همچنان آثار ارزشمند بسیاری، یا در گمنامی باقی مانده یا آن‌گونه که شایسته است، شناسانده نشده‌اند. یکی از این آثار گران‌سنگ، کتاب *لطایف اشرفی فی بیان طوایف صوفی* است که در پژوهش حاضر به بررسی ویژگی‌های برجسته سبکی آن می‌پردازیم.

۱-۲- پیشینه پژوهش

کتاب *لطایف اشرفی* تاکنون در ایران به چاپ نرسیده است، اما سال‌ها پیش، محققانی در آثار خود از اشرف‌الدین سمنانی و کتاب او نام برده و نکاتی چند از احوال و افکار وی نگاشته‌اند. از جمله این آثار: *اخبارالاحیاء* اثر محدث دهلوی (۹۸۵-۱۰۵۲ق)، *مرآة الاسرار* اثر عبدالرحمن چشتی (۱۰۴۵ق)، *گلزارالابرار* اثر محمد غوثی بن حسین موسی شطاری

(۱۰۱۴-۱۰۲۱ق). در بین محققان متأخر هندوستانی نیز می‌توان از نذیر احمد و وحید اشرف نام برد که در مقاله‌های خود *لطایف اشرفی* و اشرف‌الدین سمنانی را معرفی نموده‌اند. در فهرست‌واره دست‌نوشته‌های ایران (دنا)، از *لطایف اشرفی فی بیان طوایف صوفی*، در شمار نسخ خطی موجود در ایران نام برده شده‌است. درباره این اثر، در کتاب *تاریخ تذکره‌های فارسی* اثر احمد گلچین معانی (۱۳۶۳) و مقاله علی اصغر حکمت (۱۳۴۱)، در مجله دانشکده ادبیات شیراز، مطالبی بیان شده‌است.

سارا وزیرزاده، جلد اول *لطایف اشرفی* را به‌عنوان رساله دکتری خود (۱۳۹۰) در دانشگاه تهران تصحیح کرده‌است. مصحح در مقدمه اثر خود، به زندگی، آثار و عقاید اشرف‌الدین سمنانی پرداخته و نسخه‌های آن را معرفی نموده، سپس به شیوه تطبیقی، متن کتاب *لطایف اشرفی* را (از مقدمه تا لطیفه چهاردهم) تصحیح کرده‌است. در سال ۱۳۹۴ نیز مقاله‌ای با عنوان «متن‌شناسی *لطایف اشرفی*» از سید امیر جهادی، در مجله متن‌شناسی ادب فارسی دانشگاه اصفهان به چاپ رسیده‌است. پژوهشگر در مقاله مذکور، با بررسی متن‌شناسانه، متن اثر را به‌طور کامل تحلیل کرده و با بهره‌گیری از آن و منابع مرتبط، مسأله اصالت اثر را شفاف‌سازی نموده‌است. با بررسی‌های انجام شده، تاکنون پژوهش‌های جامع در باب سبک‌شناسی این اثر انجام نشده‌است؛ لذا در این جستار، به بررسی شاخصه‌های سبکی آن براساس نسخه خطی محفوظ در کتابخانه آیت‌الله مرعشی می‌پردازیم. روش پژوهش، کتابخانه‌ای و مبتنی بر شناسایی و بررسی ویژگی‌های برجسته سبک‌شناسی متن کتاب *لطایف اشرفی* است.

۱-۳- ضرورت و اهمیت تحقیق:

تاکنون پژوهش‌های جامع در مورد ویژگی‌های سبکی *لطایف اشرفی* انجام نشده‌است. در این تحقیق که مبتنی بر شیوه توصیفی - تحلیلی و روش کتابخانه‌ای است، سعی شده - است تا شاخصه‌های سبکی این اثر در سه سطح زبانی، ادبی و فکری، مورد بررسی قرار گیرد. بدین منظور ابتدا نمونه‌های پُرسامد را استخراج نموده، سپس در گروه‌های مختلف دسته‌بندی کرده و در نهایت به بررسی یافته‌ها پرداخته‌ایم. جامعه آماری ما در این پژوهش، جلد دوم این اثر (لطیفه پانزده تا شصت) است.

۲- بحث:

خلق آثار عرفانی خانقاهی، غالباً حول محوریت پیری باعظمت شکل می‌گرفت و مریدان در این آثار، اقوال، حالات و کرامات مراد خویش را ثبت می‌نمودند. دست‌نوشته‌های به‌جا مانده از این مریدان، بخش ارزشمندی از ادبیات عرفانی ما به‌شمار می‌آیند. تصحیح و بررسی هریک از این آثار، می‌تواند افق تازه‌ای فراروی پژوهشگران بگشاید؛ زیرا «نه تنها بعد تازه‌ای به تعالیم مشایخ می‌دهد، بلکه اطلاعات سودمند زیادی درباره‌ی وضع و نوع زندگی مردم عادی آن زمان در اختیار ما می‌گذارد.» (رضوی، ۱۳۸۰: ۱/۱-۹۱)

لطایف اشرفی «مستندترین و عالمانه‌ترین مجموعه مدون در شرح احوال صوفیان هند است.» (رضوی، ۱۳۸۰: ۱۴/۱) تأمل در ویژگی‌های سبک‌شناسی آن، نشان می‌دهد که غریب یمنی در تألیف آن، تحت تأثیر آثار عرفانی پیش از خود بوده‌است. در ادامه، ضمن معرفی اجمالی اشرف‌الدین سمنانی و آثار وی، به بررسی مهم‌ترین شاخصه‌های سبکی *لطایف اشرفی* می‌پردازیم.

۲-۱- شیخ اشرف‌الدین جهانگیر سمنانی و آثار او

سید اشرف‌الدین جهانگیر سمنانی سامانی نوری بخشی چشتی، از مشایخ تصوف ساکن هند بود. وی را از بازماندگان پادشاهان سمنان دانسته‌اند که ابتدا مرید یکی از مشایخ بنگال شد و سفرهای بسیار کرد؛ از جمله اینکه به شیراز رفت و با حافظ دیدار کرد. همچنین مؤسس «طریقه اشرفیه» بود که هنوز هم در هندوستان رایج است. (ن.ک: نفیسی، ۱۳۶۳: ۷۵۶/۲) اینکه اشخاص صاحب مکنت به خانقاه روی آورند، چندان غریب نیست. (ن.ک: زرین کوب، ۱۳۷۸: ۱۷۵) اشرف‌الدین نیز که از خاندان سلطنتی سمنان بود، از سلطنت دست برداشت و در طلب مرشد، راهی هند شد. (ن.ک: حکمت، ۱۳۴۱: ۳) وی پیش از تلمذ در محضر علاءالدوله سمنانی، مقامی بلند داشت. (ن.ک: دهلوی، ۱۳۸۳: ۳۳۰) و بعد تازه‌ای به کانون‌های درحال رشد چشتیه افزود. (ن.ک: رضوی، ۱۳۸۰: ۱/۱-۳۲۴-۳۲۵)

برخی بر این نظرند که «تاریخ وفات وی مشخص نیست.» (سبحانی، ۱۳۷۷: ۳۲۶) و برخی آن را ۸۰۸ هجری قمری در کچه‌چوچه معرفی نموده‌اند. (ن.ک: نفیسی، ۱۳۶۳: ۷۵۶/۲) بازماندگان و تعدادی از مریدانش که از ده هزار بیشتر هستند، هنوز برجای‌اند (ن.ک: نذیر احمد، ۱۳۵۸: ۸۷۷) به‌نظر می‌رسد که تصوف شیخ اشرف‌الدین سمنانی، به نوعی حد

واسطه تصوف پارسی و تصوف خراسانی است؛ چراکه زبان تصوف خراسان، ساده و تمثیلی است، درحالی که زبان تصوف پارسی، استعاری است و آنچه تصوف پارسی نامیده شده است، تصوف روزبهان بقلی است که نظام استعاری او با تصوف بوسعید و خرقانی و بایزید که تصوف خراسان نامیده می‌شود، متفاوت است. (ن.ک: شفیع کدکنی، ۱۳۹۲: ۵۱۸-۵۱۹) آثار دیگری که به اشرف‌الدین سمنانی منسوب است، عبارتند از: «بشارت اخوان، فواید الاشراف، بشارت‌الذاکرین و مرآت‌الحقایق و کنزالدقایق». (رضوی، ۱۳۸۰: ۳۲۷/۱)

۲-۱-۱- معرفی مختصر کتاب:

کتاب *لطایف اشرفی* توسط نظام‌الدین غریب یمنی، در سال ۷۵۰ ق. تألیف شده است. (ن.ک: نفیسی، ۱۳۶۳: ۷۵۶/۲) نویسنده در اثنای مطالب عمیق عرفانی، اشعار فارسی و عربی، احادیث، آیات و حکایات بی‌شماری مرتبط با موضوع، نگاشته است. این اثر در زمان رواج اندیشه‌های صوفیانه؛ یعنی «در قرن هفتم و هشتم که از ادوار مهم رواج این اندیشه است.» (صفا، ۱۳۶۸: ۱۱۵۲/۲) نگارش یافته و در شمار تذکره‌های عرفانی به ثبت رسیده است. (ن.ک: گلچین معانی، ۱۳۶۳: ۷۳۵) در مجموع، باید آن را «یکی از دایرة المعارف‌های جامع عرفانی تا قرن هشتم قمری به حساب آورد.» (جهادی، ۱۳۹۴: ۶۲)

۲-۲- ویژگی‌های سبک‌شناسی اثر:

اولین نکته‌ای که در باب سبک‌شناسی این اثر باید به آن اشاره کرد، سبک آثاری است که نویسنده، مستقیم یا غیرمستقیم از آنها اقتباس نموده است؛ آثاری از قبیل: *مرصاد العباد*، *عوارف المعارف*، *عبر العاشقین* و... که بررسی میزان و نوع اقتباس از آنها، مجالی دیگر می‌طلبد. اواخر قرن هشتم و اوایل قرن نهم «هم نثر مرسل نوشته می‌شد، هم فنی» (شمیسا، ۱۳۹۳: ۱۸)؛ لذا نثر *لطایف اشرفی* نیز از این قاعده مستثنا نیست. ساختار روایی کتاب، دارای ویژگی‌های نثر مجالس است. در این اثر، ستایش تنها مختص مشایخ بزرگ، به‌ویژه شخص اشرف‌الدین و پیامبر اسلام (ص)، برخی از صحابه و خاندان ایشان است؛ همان‌گونه که در مجالس، اگر شخصیتی مورد ستایش قرار گیرد، انبیا و اولیای حق‌اند. (ن.ک: رستگار فسایی، ۱۳۸۹: ۲۵۶) به‌عنوان مثال، در باب مشایخ بزرگ چنین می‌نگارد: «امداد تأیید و توفیق و انوار توحید و تحقیق از حضرت احدیت به ظاهر اظهر و باطن انور مولانا

الاعظم، شیخ الاسلام، حافظ اوضاع الشریعت، قدوة ارباب الطریقت، مقیم سرادقات الجلال.» (غریب یمنی، بی تا: ۵۳۰-۵۲۹)

سبک نگارش لطایف، یکسان نیست. آنجا که درباره احکام شرعی و ادعیه سخن می راند، تنها به دنبال انتقال معناست، اما آنجا که از رشادت های پیامبر اکرم (ص) و مشایخ می نگارد، نثر آکنده از صنایع لفظی و معنوی کلام می شود. بهترین روش بررسی ویژگی های سبکی اثر، «این است که متن را از سه دیدگاه زبان، فکر و ادبیات مورد دقت قرار دهیم.» (شمیسا، ۱۳۷۸: ۱۵۲)

۲-۲-۱- سطح زبانی

مختصات زبانی هر اثر، بسیار وسیع و گسترده است و به سطوح کوچک تر تقسیم می شود: الف) آوایی، ب) لغوی، ج) نحوی. «مختصات زبانی یک اثر ادبی را نمایان می سازد، عبارت است از: ویژگی های آوایی، واژگ ها، واژگان، گروه های اسمی و فعلی، جمله و ارتباط مؤثری که بین این اجزا وجود دارد.» (حق شناس، ۱۳۷۶: ۱۲-۱۱) در این بخش، به بررسی مختصات زبانی لطایف اشرفی در سه سطح آوایی، لغوی و نحوی می پردازیم. (جهت مشاهده فراوانی سطوح زبانی، به نمودار شماره ۱ مراجعه شود.)

۱) ۲-۲-۱-۱- آوایی

سبک شناسی آوایی، ارزش و کاربرد آواها و تأثیرات زیبایی شناسی و نقش آنها در سبک سخن را مطالعه می کند. (ن. ک. فتوحی، ۱۳۹۱: ۲۴۸) از آنجا که لطایف اشرفی در زمره متون روایی قرار دارد، نحوه گفتار، در آوای کلام تأثیر گذاشته است. این ویژگی براساس موقعیت اقلیمی و تاریخی مؤلف روی داده است. نمونه هایی را بررسی می نمایم:

۲-۲-۱-۱-۱- ابدال: بسامد ابدال صامت ها و مصوت ها نسبت به سایر انواع آن بیشتر است:

۲-۲-۱-۱-۱- ابدال حرف «ج» به «ژ»: «هژدهم» (غریب یمنی، بی تا: ۴۱۶،

۷۰۰، ۷۱۸ و ...)

۲-۲-۱-۱-۱- ابدال حرف «پ» به «ب» و بالعکس: «بادشاهی» (غریب یمنی، بی تا:

۴۹۸ و ...)، «اسپ»، «پدرود» (غریب یمنی، بی تا: ۴۸۰، ۶۹۵، ۵۸۲ و ...)

۲-۲-۱-۱-۱-۱-۳-ابدال مصوت کوتاه «و» به مصوت بلند «او»: «خوردسال» (غریب یمنی، بی تا: ۳۶۹ و...)، «خورم» (غریب یمنی، بی تا: ۴۰۷ و...)، «خوردی - خورد» (غریب یمنی، بی تا: ۳۷۴، ۷۰۱، ۷۰۵ و...).

۲-۲-۱-۱-۱-۲-افزایش: بیشتر در اعداد به چشم می‌خورد: «دویم، سیوم» (غریب یمنی، بی تا: ۳۷۴ و...)، «هفتده» (غریب یمنی، بی تا: ۳۵۱ و...).

۲-۲-۱-۱-۳-حذف: عدد «بیست» اکثراً به صورت «بست» ضبط شده است. (ن.ک. غریب یمنی، بی تا: ۴۹۶، ۵۱۸، ۵۳۹ و...). «این گونه کاربردها در لایه آوایی سبک نمود آشکاری دارد و با آنکه در شمار خلاقیت‌های سبکی نیست، متن را با بافت‌های اجتماعی و تاریخی‌اش پیوند می‌زند.» (فتوحی، ۱۳۹۱: ۲۴۴)

۲-۲-۱-۱-۴-سجع پردازي: یکی از بارزترین و پربسامدترین عناصر موسیقایی که نویسنده در ساخت بیرونی کلام به کار برده، سجع است. سجع در اصطلاح بدیع، «آن است که گوینده در سخن خود کلماتی بیاورد که یا هم وزن باشند، یا در حرف روی مشترک باشند، یا هم در وزن و هم در حرف روی یکسان باشند.» (انوشه، ۱۳۸۱: ۲۸۰/۲) که سجع متوازی، مطرف و متوازن نامیده می‌شوند.

۲-۲-۱-۱-۵-متوازی: «تخت اظهار ایشان را چه سلطان، چه دربان، چه خاقان و چه دهقان، اگرچه در زیر ژنده‌اند، با دل‌ها زنده‌اند.» (غریب یمنی، بی تا: ۵۰۰)، (ن.ک: غریب یمنی، بی تا: ۴۳۲، ۳۹۱، ۶۳۲ و...).

۲-۲-۱-۱-۶-متوازن: فراوانی این نوع سجع، کمتر از سایر انواع آن است؛ «مؤمن و مسلم از ذمائم ظواهر برآیند و به حمایده بواطن سعی کنند.» (غریب یمنی، بی تا: ۵۴۰) و... .

۲-۲-۱-۱-۷-مطرف: «جبریل صدای ظفر در داد و صلای فتح برنهاد.» (غریب یمنی، بی تا: ۶۶۰) نیز (ن.ک: غریب یمنی، بی تا: ۴۴۷، ۵۱۲، ۵۵۳ و...).

۲-۲-۱-۱-۸-توصیع: «آن است که اسجاع متوازی، حداقل در دو جمله مقابل هم قرار بگیرند.» (شمیسا، ۱۳۸۳: ۴۰) مثال: «آنجا حجر اسود، اینجا نظر ارشد.» (غریب یمنی، بی تا: ۵۵۲)، «به حلیه تجرد آراسته و به حله تفرّد پیراسته.» (غریب یمنی، بی تا: ۷۷۲) و... .

جمع بندی: در این بخش، بسامد ابدال صامت‌ها و مصوت‌ها و سجع مطرف و متوازی، نسبت به سایر مختصات آوایی، بیشتر است.

۲) ۲-۲-۱-۲-۲ لغوی

۲-۲-۱-۲-۲-۱-۲-۲ بسامد بالای لغات و اصطلاحات عربی: در این اثر لغات و اصطلاحات عربی بسیاری به چشم می‌خورد. در غالب آثار عرفانی، «مؤلفان نه تنها اصطلاحات و تعبیرات آماده‌ای را که در کتاب‌های پیش از آنان به زبان عربی آمده بود مورد استفاده قرار می‌دادند، بلکه گاه عین عبارات علمی عربی را نیز با اندک تغییر ترجمه می‌کردند و آن‌را پارسی تصور می‌نمودند.» (بهار، ۱۳۸۴: ۱۱۵۵/۲) در لطایف (۱۶، ۲۰، ۳۸ و ۵۲) نیز غالب عبارات به زبان عربی نگاشته شده‌است: «قال الأشرف: التوکل هو تفویض الامور إلى الله تعالی» (غریب یمنی، بی تا: ۶۲۰)

در این اثر، بیش از هزار لغت عربی به کار رفته‌است: «معاملات شریعت و واقعات طریقت، چنان که بر اصول شرع است، به حسب ظاهر باید کرد، ولیکن فی الحقیقه از آن منتبه باید بود.» (غریب یمنی، بی تا: ۶۳۳)، «متقی در شریعت اعراض از جواهر معاصی و جوارح اعضا و در طریقت اعراض دعائم بواطن و از خطرات نفس و موطن در حقیقت اعراض از سوی الله.» (غریب یمنی، بی تا: ۶۲۰)، نیز (ن.ک: غریب یمنی، بی تا: ۵۲۳، ۴۳۷، ۴۰۸، ۶۳۵، ۵۹۶، ۶۴۹ و ۳۸۳...).

۲-۲-۱-۲-۲-۲ کاربرد لغات و اصطلاحات هندی: این اثر در هندوستان تألیف شده‌است. لذا وجود عبارت‌های هندی در متن، چندان غریب نیست. «بی پرگهه آینه ایسون کهنه آینه ویسون کهنه.» (غریب یمنی، بی تا: ۷۸۳)، به معنای (نه به ما این طور بگو، نه به ما آن طور بگو). بیشترین حجم عبارت‌های هندی، در لطیفه ۵۸ است. (ن.ک: غریب یمنی، بی تا: ۸۰۱-۷۷۹، ۵۸۳ و ...). گستردگی و شمار لغات و عبارت‌های هندی از بسامد نسبتاً بالایی برخوردار است.

۲-۲-۱-۲-۲-۳ کاربرد لغات و اصطلاحات ترکی: «هر نیجه بینگر بیلور سیز حال من» (غریب یمنی، بی تا: ۴۹۹)، به معنای (هر چه می‌خواهید می‌توانید بخورید)، «چوق» (غریب یمنی، بی تا: ۳۷۷ و ...) به معنای «گروهی از سوار و پیاده» (دهخدا، ۱۳۷۷: ذیل همین عبارت)، «طوغ» (غریب یمنی، بی تا: ۴۸۷ و ...) به معنای «نشان فوج» (دهخدا، ۱۳۷۷: ذیل همین عبارت) کاربرد لغات و اصطلاحات ترکی نسبت به عربی و هندی، فراوانی کمتری دارد.

۲-۱-۲-۴- صورت قدیمی برخی لغات: در این اثر، لغات و اصطلاحاتی به چشم می‌خورد که اکنون معانی آنها دگرگون شده‌است و این دگرگونی معنای واژه، یا علت خارجی دارد یا علت داخلی. (ن.ک. ابوالقاسمی، ۱۳۶۷: ۸۲)

از جمله لغات و اصطلاحات کهن به کار رفته در این اثر: «کاربانان» (غریب یمنی، بی‌تا: ۶۵۵ و...)، به معنای «قطار شتر و استر و خر و الاغ» (دهخدا، ۱۳۷۷: ذیل همین مدخل)، «تفاوت»، «در زهد و تفاوت از همه سبقت داشتند» (غریب یمنی، بی‌تا: ۶۲۰ و...)، به معنای «پرهیزگاری» (دهخدا، ۱۳۷۷: ذیل همین مدخل)، «کام ناکام» (غریب یمنی، بی‌تا: ۶۵۶ و...)، به معنای «به خواسته خود نرسیده»، «چارگانی و دوگانی» (غریب یمنی، بی‌تا: ۵۱۶ و...)، به جای چهار رکعتی و دو رکعتی، «دو صد» به جای دویست (غریب یمنی، بی‌تا: ۶۵۶ و...)

۲-۱-۲-۵- جمع بستن کلمات جمع: «اشعارهای غنا» (غریب یمنی، بی‌تا: ۴۳۴)، «عَلَمَایان» (غریب یمنی، بی‌تا: ۵۶۲)، «امتان» (غریب یمنی، بی‌تا: ۵۱۴)، «اطراف‌ها» (غریب یمنی، بی‌تا: ۷۱۷)، «امرایان» (غریب یمنی، بی‌تا: ۷۶۶) و...

۲-۱-۲-۶- بسامد بالای واژه «فقیر» در سراسر متن: «و فقیر کسی است فانی الفعل و الصفه و الذات بود.» (غریب یمنی، بی‌تا: ۵۷۱) «هر طیف واژگانی، تناسب خاصی با نوع اندیشه و سبک دارد.» (فتوحی، ۱۳۹۱: ۲۶۶) کاربرد این واژه در متون عرفانی، متداول است و برای آن انواعی نگاشته‌اند. فقیر دو نوع است: یکی آنکه رسول (ص) از آن استعاضت کرد و گفت: «أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْفَقْرِ» (۱) و دیگر آنکه رسول خدا گفت: «الْفَقْرُ فَخْرِي» (۲) (ن.ک: سجادی، ۱۳۸۳: ۶۲۷). به نظر می‌رسد معنای واژه فقیر در نگاه اشرف-الدین سمنانی، از نوع دوم است: «فقیر کسی باشد که او صاحب فناء الفناء شده بود.» (غریب یمنی، بی‌تا: ۳۹۵)، نیز (ن.ک: غریب یمنی، بی‌تا: ۷۷۵، ۴۹۸، ۵۷۰ و...).

۲-۱-۲-۷- عناوین ویژه زنان: برای زنان، اغلب از واژه‌هایی از قبیل «عورت» و «ضعیفه» استفاده شده‌است؛ مانند: «این ضعیفه دروغ می‌گوید.» (غریب یمنی، بی‌تا: ۳۷۷)، «برو و به عورات خود بگو» (غریب یمنی، بی‌تا: ۳۷۹). اما برای برخی زنان که خود یا همسرانشان دارای شأن بودند، از لفظ «خاتون» بهره برده‌است؛ در حکایتی که درباره شیخ مجدالدین بغدادی و سلمان فارسی مطرح نموده، همسران ایشان با واژه «خاتون» معرفی

شده‌اند: «خاتون وی که از نیشابور بوده»، (غریب یمنی، بی تا: ۳۷۶)، نیز (ن.ک: غریب یمنی، بی تا: ۶۴۸، ۶۴۷، ۵۸۲، ۵۸۰ و...).

۲-۲-۱-۲-۸- کاربرد اسامی اسطوره‌های ایرانی: اسطوره‌های ایرانی، برای نخستین بار توسط حکیم سنایی به ساحت تجربه‌های صوفیانه وارد شدند. (ن.ک: فتوحی، ۱۳۸۹: ۲۲۸) در لطایف اشرفی نیز اسامی اسطوره‌های ایرانی بسامد بالایی دارند: «رستم میدان نبوت و گسته‌م مردان فتوت علیه السلام» (غریب یمنی، بی تا: ۶۶۰)، «جمشید» (غریب یمنی، بی تا: ۴۹۹)، نیز (ن.ک: غریب یمنی، بی تا: ۶۵۸، ۵۴۲ و...).

۲-۲-۱-۹- ترکیبات تازه:

۲-۲-۱-۹-۱-۱-۲-۲-۱-۱-۲-۲: «پیکار فرسا» (غریب یمنی، بی تا: ۶۶۰)، «ضلالت بر» (غریب یمنی، بی تا: ۴۷۹)، «روح آسای» (غریب یمنی، بی تا: ۵۶۶)، «ماتم آمیز» (غریب یمنی، بی تا: ۸۱۹) و... .

۲-۲-۱-۹-۲-۱-۲-۲-۲: «پرگاروار» (غریب یمنی، بی تا: ۴۴۴)، «شهورار» (غریب یمنی، بی تا: ۴۲۷) و... .

۲-۲-۱-۹-۳-۱-۲-۲-۲: «صفت» (غریب یمنی، بی تا: ۶۶۱)، «شربت طیار» (غریب یمنی، بی تا: ۴۸۹)، «پرگنه دوار» (غریب یمنی، بی تا: ۷۸۰) و... .

۲-۲-۱-۹-۴-۱-۲-۲-۲: «انجذاب خاطرین» (غریب یمنی، بی تا: ۴۸۲)، «خورشید سماع» (غریب یمنی، بی تا: ۴۳۳) «وحدت آباد» (غریب یمنی، بی تا: ۷۸۲) و... .

جمع بندی: در میان ویژگی‌های لغوی این اثر، به ترتیب بسامد لغات و اصطلاحات عربی، واژه‌های کهن و کاربرد واژه «فقیر»، بیشتر است.

(۳) ۲-۲-۱-۳- نحوی

پربسامدترین کارکردهای نحوی لطایف اشرفی، عبارتند از: ۱- ساختار کهن افعال، ۲- مطابقت صفت و موصوف، ۳- کاربرد افعال در وجه وصفی، ۴- کاربرد خاص ضمائر و قید «تقریباً»

۲-۲-۱-۳-۱- صورت کهن افعال: کاربرد صورت کهن افعال، بسامد بالایی دارد. «بعضی فعل‌ها در قدیم بوده‌است که تمام صیغه‌هایش صرف می‌شده و رایج بوده‌است؛ مانند فعل بودن. این فعل تا قرن هفتم و هشتم باقی بود و از آن پس با فعل باشیدن ترکیب

۲-۲-۱-۳-۵- جمع بستن ضمایر: «مایان» (غریب یمنی، بی تا: ۴۷۸، ۶۶۰، ۵۷۴ و...)، «شمایان» (غریب یمنی، بی تا: ۴۷۷، ۸۱۸ و...).

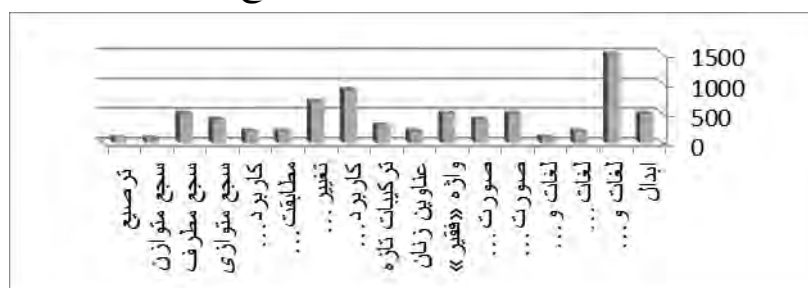
۲-۲-۱-۳-۶- تغییر ضمایر از فعل معطوف به جمع و متکلم وحده: بسامد تغییر ضمایر، در سراسر متن به شیوه‌های گوناگون و متعدد وجود دارد و نشان‌دهنده صنعت التفات است که با درهم شکستن روال معمول کلام پدید می‌آید؛ مثال: «ایشان نیز می‌گفتند که: ما هم مثل این مشاهده کرده‌ام.» (غریب یمنی، بی تا: ۵۵۱)، «در صحرا سیر می‌کردم، باز آمده به آن درختان هیچ نشنید.» (غریب یمنی، بی تا: ۳۷۴)، نیز (ن.ک: غریب یمنی، بی تا: ۴۹۹ و...).

۲-۲-۱-۳-۷- مطابقت موصوف و صفت: در این دوره «مطابقت صفت و موصوف، بر طبق دستور عربی که متقدمان جز در موقع خاص جایز نمی‌شمردند، عمومیت پیدا می‌کند.» (شمیسا، ۱۳۹۳: ۲۴۷)، مثال: «جوانان تیراندازان» (غریب یمنی، بی تا: ۶۶۱)، «ریاضات شدیده» (غریب یمنی، بی تا: ۴۴۵)، نیز (ن.ک: غریب یمنی، بی تا: ۶۵۹، ۵۷۲ و...).

۲-۲-۱-۳-۸- قید: در کتاب کاربرد قید «تقریباً» با بسامد بالا، بیشتر در زمانی استفاده می‌شود که نویسنده نقل به مضمون می‌کند. این قید، متمم را نیز مقید می‌سازد. (ن.ک: فرشیدورد، ۱۳۸۶: ۷۸) مثال: «دیدن امرا و سلاطین، فقرا و مساکین را تقریباً مناقب سیف خان» (غریب یمنی، بی تا: ۴۹۶)، «تقریباً حضرت قدوة الکبرا فرمودند...» (غریب یمنی، بی تا: ۳۷۳)، نیز (ن.ک: غریب یمنی، بی تا: ۵۱۴، ۳۲۹، ۵۴۹ و...).

جمع بندی: پربسامدترین مختصات بخش نحوی لطایف اشرفی، کاربرد فعل در وجه وصفی، صورت کهن افعال، کاربرد قید «تقریباً» و تغییر ضمایر است.

نمودار شماره (۱) فراوانی سطح زبانی

۲-۲-۲- سطح ادبی

لطایف اشرفی نثری آمیخته به نظم است. شیوه نگارش متن، حاکی از آن است که نویسنده، بر قواعد فنون بلاغی عصر خویش تسلط داشته و برای نگارش کتاب، زبان ادبی را برگزیده است. همین امر، موجب می‌شود که این اثر، در زمره متون ادبی نیز به‌شمار آید. «برخی از کتاب‌های این عهد را که در ظاهر مربوط به مسائل ادبی نیست، حتماً باید در شمار کتاب‌های ادبی قرار داد.» (بهار، ۱۳۸۴: ۱۱۴۷/۳) در این بخش، به واکاوی عناصر بلاغی لطایف اشرفی، می‌پردازیم. (جهت مشاهده فراوانی سطوح ادبی، به نمودار شماره ۲ مراجعه شود.)

۲-۲-۲-۱- صور خیال: از جمله صور خیال پربسامد در این کتاب، انواع تشبیه و استعاره است. در این بخش به بررسی انواع پربسامد آن می‌پردازیم:

۲-۲-۲-۱-۱- تشبیه: غالب تشبیه‌هایی که در متن به کار رفته است، از نوع بلیغ اضافی است که گاه تازگی‌هایی در مشبه‌به آن دیده می‌شود: «رستم آفتاب، از شبستان مشرق برآمد و گسته‌م گیتی تاب از میدان خاور درآمد.» (غریب یمنی، بی تا: ۶۵۶)، «آفتاب ایمان، از مشرق یهدی من یشاء علم کشید.» (غریب یمنی، بی تا: ۵۰۵)، «لمعات هموم» (غریب یمنی، بی تا: ۸۱۹)، «باغچه روح» (غریب یمنی، بی تا: ۶۳۳)، «گرداب بی شعوری» (غریب یمنی، بی تا: ۴۲۷)، نیز (ن.ک: غریب یمنی، بی تا: ۴۶۶، ۵۲۷، ۵۶۱ و ...).

۲-۲-۲-۱-۲- استعاری: در این اثر، استعاره اغلب به شکل اضافی در دو نوع مصرّحه و مکنیه به کار رفته است:

۲-۲-۱-۲-۱- استعاره مصرّحه: «هزبران قلب یقین» (غریب یمنی، بی تا: ۶۵۷) استعاره از جنگجویان سپاه حق؛ «دُرست مغربی» (غریب یمنی، بی تا: ۵۴۰) استعاره از خورشید. نیز (ن.ک: غریب یمنی، بی تا: ۴۶۶، ۵۵۳ و ...).

۲-۲-۱-۲-۲- استعاره مکنیه: «پستان استعداد» (غریب یمنی، بی تا: ۴۸۶)، «عذار توحید»، «رخسار وحدت» (غریب یمنی، بی تا: ۵۱۲، ۵۰۰ و ...).

۲-۲-۱-۲-۳- صنایع بدیعی کلام: «شیوه‌ها و شگردهایی هستند که به کارگیری آنها سخن را آراسته‌تر و دلپذیرتر می‌سازد.» (راستگو، ۱۳۶۷: ۲۶) و به دو دسته لفظی و معنوی تقسیم می‌شوند که نویسنده از هر دو شیوه بهره برده است:

۲-۲-۱-۳-۱-۲-۲-۱-۳-۱-۲-۲: صنایع لفظی: «زینت‌ها و زیبایی‌هایی هستند که وابسته به الفاظ باشند و اگر الفاظ را با حفظ معنا تغییر دهیم، آن حسن زایل شود.» (همایی، ۱۳۷۴: ۳۷) در این قسمت به بررسی انواع جناس در لطایف اشرفی می‌پردازیم:

۲-۲-۱-۳-۱-۲-۲-۱-۳-۱-۱-۳-۱-۲-۲: جناس: جناس یا تجنیس، «مبتنی بر نزدیکی هرچه بیشتر واک‌هاست؛ به طوری که کلمات، همجنس به نظر آیند یا همجنس بودن آنها به ذهن متبادر شود.» (شمیسا، ۱۳۸۳: ۴۹). نویسنده از این شگرد ادبی نیز به میزان قابل توجهی بهره برده است. مثال:

۲-۲-۱-۳-۱-۱-۳-۱-۲-۲-۱-۳-۱-۲-۲: جناس تام: آن است که هر دو رکن جناس، از حیث ظاهر شبیه به یکدیگر باشند، اما در معنا متفاوت. بسامد این جناس در متن، از سایر انواع آن کمتر است؛ مثال: «چنانچه که سمندر در بسترِ سمن در است» (مرکب مفروق) (غریب یمنی، بی‌تا: ۵۳۸)، «پرسید که با من که هجرت خواهد؟» (غریب یمنی، بی‌تا: ۵۱۷)، «به غیبت، غیبت می‌کردی.» (غریب یمنی، بی‌تا: ۶۳۴) و ...

۲-۲-۱-۳-۱-۱-۳-۱-۲-۲-۱-۳-۱-۲-۲: جناس ناقص اختلافی (خط): آن است که دو رکن جناس، در واکی باهم متفاوت باشند؛ مثال: «اول مطاف خلق، ثانی محاف خالق، آنجا مقام خلیل، اینجا مرام جلیل، در خلیل و جلیل فرقی قلیل.» (غریب یمنی، بی‌تا: ۵۵۲)، «بی‌علایق روزگار و عوایق کاروبار.» (غریب یمنی، بی‌تا: ۵۰۱)، «سیاح - سباح» (غریب یمنی، بی‌تا: ۴۲۷)، «خامه - نامه» (غریب یمنی، بی‌تا: ۴۲۸)، «بواطن - مواطن» (غریب یمنی، بی‌تا: ۶۲۰) و ...

۲-۲-۱-۳-۱-۱-۳-۱-۲-۲-۱-۳-۱-۲-۲: جناس مزدوج: «آن است که در اثنای جمله نثر یا نظم، کلماتی را پیوسته یا نزدیک به یکدیگر بیاورند که در حرف روی موافق باشند.» (همایی، ۱۳۷۴: ۴۷)، «مشایخ روزگار از صغار و کبار در دامن گردون دوار...» (غریب یمنی، بی‌تا: ۵۹۱)، نیز (ن.ک: غریب یمنی، بی‌تا: ۳۸۱، ۳۸۴، ۶۴۹ و ...).

۲-۲-۱-۳-۱-۲-۲-۱-۳-۱-۲-۲-۱-۳-۱-۲-۲: صنایع معنوی: «آن است که حسن و تزیین کلام، مربوط به معنا باشد نه به لفظ، چنانچه الفاظ را با حفظ معنا تغییر بدهیم، باز هم آن حسن باقی می‌ماند.» (همایی، ۱۳۷۴: ۳۸). در ذیل به بررسی نمونه‌هایی از این صنایع معنوی می‌پردازیم:

۲-۲-۲-۱-۳-۲-۱- تلمیح: تلمیحات در این اثر، اغلب از نوع معناآفرینی است. «گاهی شاعر به کمک تلمیحات، به معنای تازه‌ای می‌رسد و یا از آنها معنای تازه‌ای می‌آفریند.» (شمیسا، ۱۳۷۳: ۳۸)؛ مثال: «صنف سیوم، اولیا و اصحاب کشف‌اند که شراب یُحِبُّهُمْ (۳) در بزم اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ (۴) نوشیده‌اند، ثُمَّ رَشَّ عَلَیْهِمْ (۵)» (غریب یمنی، بی‌تا: ۴۶۶)، «با هر که به علم است آقرب از حَبِلِ الْوَرِيدِ (۶) که بودی آخر در این معنا نظر باید کرد.» (غریب یمنی، بی‌تا: ۵۳۲)، «صفحات کائنات که بر همه به السنهٔ مختلفه در تسبیح وی‌اند.» (غریب یمنی، بی‌تا: ۵۶۲)

«مگر یوسف رسید از مصر سمنان که مرد و زن به هم از هم برآمد»

(غریب یمنی، بی‌تا: ۴۸۲) و ...

۲-۲-۲-۱-۳-۲-۲- تناسب: تناسب در میان واژه‌ها، زمانی رخ می‌دهد که «برخی از واژه‌های کلام، اجزایی از یک کل باشند و از این جهت بین آنها ارتباط و تناسب باشد.» (شمیسا، ۱۳۸۳: ۱۰۷)، مثال: «حالی غریب دست داده، زمانی سر فرو کرده نشستند و این شعر بر زبان رانده، پای در راه نهادند.» (غریب یمنی، بی‌تا: ۴۸۲)، «بسیاری از آن آتش‌انگیزان را باد بر خاک دمیدند.» (غریب یمنی، بی‌تا: ۶۵۸) و ...

۲-۲-۲-۱-۳-۲-۳- استشهاد به آیات و احادیث و اخبار و آثار: قرآن، از زمان نزول تا به امروز، در آثار مسلمانان سخندان رسوخ کرده است و از آن در آثار خود، به گونه‌های متنوع بهره‌جسته‌اند. (ن.ک: انوشه، ۱۳۸۱: ۱۰۸۱/۲) غریب یمنی نیز بیش از هزار بار به شیوه‌های گوناگون، از آیات، احادیث و اخبار بهره‌برده است. در ذیل، نمونه‌هایی را بررسی می‌کنیم:

۲-۲-۲-۱-۳-۲-۳- به صورت تضمین در ادامهٔ سخن: «چون مصاحبت او با صلحا باشد، همهٔ سیئات او حسنت گردد: إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُدْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ (۷)» (غریب یمنی، بی‌تا: ۵۸۹)، نیز (غریب یمنی، بی‌تا: ۳۹۳، ۴۳۳، ۴۴۵، ۴۹۷ و ...).

۲-۲-۲-۱-۳-۲-۳- برای تأکید کلام: «تسامع تسبیحات از ذرات جمادات و مطالعهٔ صفحات کائنات که بر همه به السنهٔ مختلف در تسبیح می‌دانند، وَ إِنَّ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ (۸) اشارت بدان می‌کند.» (غریب یمنی، بی‌تا: ۵۶۲)، نیز (غریب یمنی، بی‌تا: ۵۱۲، ۵۱۳، ۵۴۲، ۵۴۹، ۶۳۴، ۶۶۲ و ...).

۲-۲-۱-۲-۳-۳-۳-۳-۳-۱-۲-۲-۲ در نقش مضاف الیه، مفعول یا مسند: «هفتاد و دو تن از اصحاب کبار، شربت شهادت چشیدند و جام وصال الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ (۹)، در کام جان ریختند.» (غریب یمنی، بی تا: ۶۶۱)، «چون آفتاب ایمان از مشرق یهدی مَنْ يَشَاءُ (۱۰) علم کشید، ذرائع کفر وی منتفی شد.» (غریب یمنی، بی تا: ۵۰۵)، «چه بعد از درجه نبوت، مرتبه شهادت است: مَاتُوا عَطْشَانًا وَالْكَاسُ يُدَارُ بَيْنَهُمْ (۱۱)» (غریب یمنی، بی تا: ۶۶۲) و... .

۲-۲-۲-۱-۲-۳-۳-۳-۳-۱-۲-۲-۲ استشهد به اشعار فارسی و عربی: در متن اثر، شواهد شعری فراوانی از شعرای بزرگ فارسی زبان و عرب زبان با مضامین عرفانی به چشم می خورد که نام شعرا اغلب ذکر نشده است. نویسنده، اشعاری نیز به نقل از شیخ اشرف الدین آورده و حتی اشعار خود را - متناسب با موضوع - به متن اصلی افزوده است؛ در ذیل نمونه ای از شعر غریب یمنی در وصف دوران فرمانروایی شیخ اشرف الدین را می آوریم:

«چو اورنگ سمنان بدو تازه گشت جهان از عدالت پرآوازه گشت»
(غریب یمنی، بی تا: ۴۷۷)

اشعار فارسی و عربی، در ادامه مطلب می آید و اغلب با آوردن کلماتی نظیر بیت، مثنوی، مصراع و رباعی و مانند آن، حد فاصل نظم و نثر را متمایز می سازد:

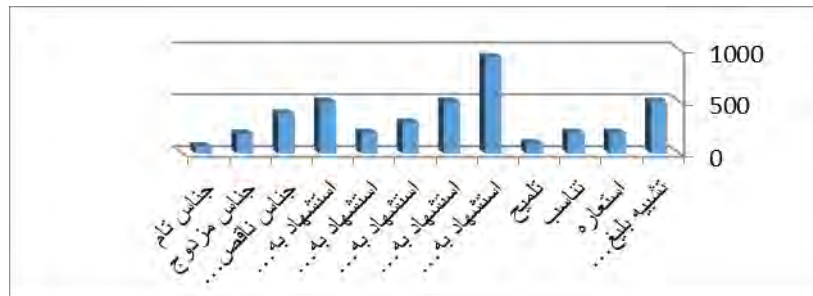
«عَلَيْكُمْ يَوْمَ عَاثُورَا قَوْمِي بَأْنُ تَأْتُوا بِعَشْرِ مِنْ حِصَالِ (۱۲)»
(غریب یمنی، بی تا: ۶۰۷)

۲-۲-۲-۱-۲-۳-۳-۳-۳-۱-۲-۲-۲ اشعاری که نام شاعر ذکر نشده است: (ن.ک: غریب یمنی، بی تا: ۳۹۲، ۴۶۷، ۴۹۱، ۵۱۳، ۷۷۲، ۸۱۹، ۷۸۰ و... .)

۲-۲-۲-۱-۲-۳-۳-۳-۳-۱-۲-۲-۲ اشعاری که نام شاعر ذکر شده است: (ن.ک: غریب یمنی، بی تا: ۴۸۳، ۵۳۹، ۴۸۱، ۴۸۰، ۵۰۸ و... .)

جمع بندی: مواردی که در سطح ادبی لطایف اشرفی از بسامد بالاتری برخوردارند، تشبیه بلیغ اضافی، جناس ناقص اختلافی (خط) و استشهد به آیات، احادیث و اشعار فارسی و عربی است.

نمودار شماره (۲) فراوانی سطح ادبی

۲-۲-۳- سطح فکری

غریب یمنی، در کتاب خود، افکار و اقوال مراد خویش را ذیل مباحث گوناگون عرفانی مطرح نموده است که با بررسی آنها، می‌توان به ساحت اندیشه سید اشرف سمنانی پی برد. (جهت مشاهده فراوانی سطوح فکری، به نمودار شماره ۳ مراجعه شود.)
غالب مضامین فکری دیگر حاکم بر متن اثر، به قرار ذیل است:

۲-۲-۳-۱- فلسفه: در لطایف اشرفی به علم فلسفه، به‌ویژه وحدت وجود در لطیفه ۲۷ مفصل و در لطایف ۱۶، ۲۵ و ۲۶ و... به صورت پراکنده، پرداخته شده است. نظریات خاص اشرف‌الدین سمنانی در این خصوص حائز اهمیت است: «تحیر در ذات، به کفر می‌کشد و در صفات، توحید محض است.» (غریب یمنی، بی‌تا: ۵۱۲) و...

۲-۲-۳-۲- علوم غریبه: در لطایف اشرفی، خاصیت حروف و اعداد، با رسم اشکال خاص علم تکسیر، آمده است. این علم در کتاب «الخزائن»، به‌طور کامل شرح داده شده است. (ن. ک: نراقی، ۱۳۸۰: ۱۹۲). در لطایف اشرفی علاوه بر شرح این علم و کیفیت آن، خواص ادعیه و اذکار و انواع حرزها و تعویذها را می‌توان در برخی لطایف مشاهده کرد: «کیفیت عمل این است که نام طالع مطلوب به حساب جمل که مسطور است.» (غریب یمنی، بی‌تا: ۷۹۵)، نیز (ن. ک: غریب یمنی، بی‌تا: ۸۱۲-۷۸۶) و...

۲-۲-۳-۳- مذاهب: کتاب لطایف اشرفی، اطلاعات مفیدی در مورد مذاهب و فرق گوناگون و عقاید هر کدام در آن دوره، به‌دست می‌دهد؛ به‌عنوان مثال ذیل عنوان دوازده فرقه رافضیه، در باب فرقه شیعه می‌نویسد: «هرکه حضرت علی را از اصحاب دیگر

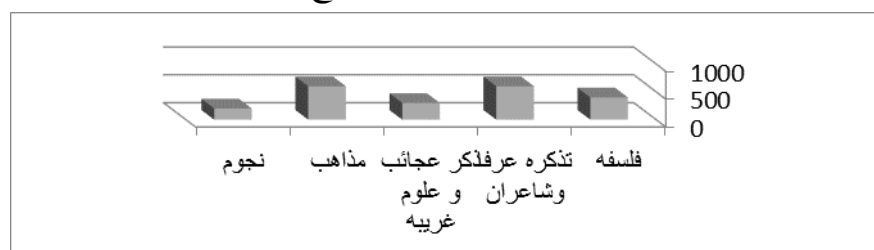
دوست تر ندارد، او را کافر گویند.» (غریب یمنی، بی تا: ۵۵۷) در همین بخش، دیدگاه سایر فرق را گاه به اجمال و گاه به تفصیل شرح می دهد. در این میان، اظهار نظرات خاص اشرف-الدین در مورد حضرت علی (ع) و خاندان ایشان، که به ویژه در لطایف ۳۳، ۵۲ و ۵۳ مطرح است، ارادت وی را به ایشان نشان می دهد. (ن.ک: غریب یمنی، بی تا: ۷۴۸-۷۲۵) و ...

۲-۲-۳-۴- علم نجوم: موضوع لطیفه پنجاه و هشتم از ابتدا تا انتها، نجوم و خواص کواکب و اقوال مشایخ بزرگ و همچنین نظر اشرف الدین سمنانی است. دایره کواکب و بروج، به نقل از شیخ الرئیس ابن سینا ترسیم شده و مباحثی پیرامون آن مطرح شده است؛ از جمله، خواص نگهداری و تأثیرات شگرف آن بر نگهدارنده و... (ن.ک: غریب یمنی، بی تا: ۷۹۵-۷۹۲) و ...

۲-۲-۳-۵- تذکره عرفا و شاعران: مؤلف در کتاب لطایف اشرفی - به خصوص در لطیفه پر حجم پانزدهم - به معرفی شجره مشایخ بزرگ عرفان و تصوف، به ویژه شخص اشرف الدین سمنانی می پردازد و در مورد ارتباط ایشان با مشایخ سلف و خلف می نگارد: «مولانا برهان الدین غریب که در شرح آداب و وصف رعایت احباب و در لطافت طبع، غرابتی دارد و آن همه مقدار خلوص اعتقاد و خصوص انقیاد که نسبت سلطان المشایخ ایشان داشتند، دیگر اصحاب را کم بود.» (غریب یمنی، بی تا: ۳۸۰-۳۲۹) در لطیفه پنجاه و چهارم نیز تذکره تعداد بسیاری شاعران نامی متقدم و معاصر معرفی می شود که بررسی آن به جهت تاریخ ادبیات، اهمیت فراوانی دارد. (ن.ک: غریب یمنی، بی تا: ۷۶۷-۷۵۱) و ...

جمع بندی: مباحث بسیاری در سطح فکری لطایف اشرفی قرار می گیرند که از پربسامدترین آنها می توان به تذکره مشایخ بزرگ عرفان و تصوف، فلسفه و مذاهب اشاره کرد.

نمودار شماره (۳) فراوانی سطح فکری

۳ - نتیجه‌گیری

از بررسی‌های به عمل آمده، می‌توان چنین نتیجه گرفت که:

۱. لطایف اشرفی در قرن هشتم و نهم که هم نثر فنی و هم مرسل رواج داشته، نگاشته شده است؛ لذا شیوه نگارش آن یکسان نیست و از آنجا که در زمره متون روایی است، مختصات نثر مجالس را داراست.

۲. در سطح زبانی، با توجه به ویژگی‌های آوایی زبان؛ یعنی به کارگیری ابدال، حذف و افزایش در برخی از واژه‌ها، درمی‌یابیم که این دگرگونی‌ها غالباً از گویش هندوستان قدیم به متن راه یافته است. از منظر نحو زبان؛ یعنی کاربرد صورت قدیم افعال، به ویژه ماضی استمراری، مطابقت صفت و موصوف و... نثر لطایف اشرفی به سبک فنی گرایش دارد. از منظر لغوی نیز استعمال صورت کهن لغات، بهره‌گیری فراوان از لغات و اصطلاحات عربی، ترکی، هندی و ساخت ترکیبات تازه و... سبک اثر را به فنی نزدیک نموده است. همچنین بهره‌گیری از انواع سجع، نثری موزون و آهنگین را فرا روی مخاطب قرار می‌هد.

۳. سطح ادبی: بهره‌گیری از عناصر زیباسازی کلام؛ شامل انواع صنایع لفظی و معنوی (انواع استعاره، تشبیه، جناس و...) نمایانگر ارزش ادبی این اثر سترگ است. همچنین با استفاده از تضمین و تلمیح‌های لطیف، همراه با اشعار شاعران نامی، موجب گیرایی هرچه بیشتر آن شده است.

۴. در سطح فکری، علاوه بر عرفان، موضوعات بسیاری از قبیل مذهب، فرقه‌های مختلف عقیدتی، نجوم، تعبیر خواب، علوم غریبه، فلسفه، تذکره عرفا و سراینندگان و... را دربر می‌گیرد که نظرات اشرف‌الدین سمنانی در موضوعات آن مختلف حائز اهمیت است.

یادداشت‌ها:

۱. فرمود اشرف: توکل، سپرده کردنِ کارهاست به سوی خدا و هر که توکل بر خدا نمود، پس آن کافی است او را. (غریب یمنی، ۱۲۹۷ق: ۲۴۲) ۲. به تو پناه می‌برم از فقر. ۳. فقر، فخر من است. ۴. آنها را دوست دارد. ۵. آیا پروردگار شما نیستم؟ ۶. پس پاشید برایشان، ۷. نزدیک‌تر از رگ گردن. ۸. همانا خوبی‌ها، بدی‌ها را می‌برد. ۹. موجودی نیست جز آنکه ذکرش ستایش اوست. ۱۰. کسانی که کشته شوند در راه خدا. ۱۱. هر که را بخواهد، هدایت می‌کند. ۱۲. مُردند تشنه‌لب و ساغر دور می‌کرد در میان ایشان. (غریب یمنی، ۱۲۹۷ق: ۳۸۳). ۱۳. لازم گیر در روز عاشورا ای قوم من، این را که بیارید ده خصال را. (غریب یمنی، ۱۲۹۷ق: ۲۲۷).

فهرست منابع**الف) کتاب‌ها**

۱. قرآن.
۲. ابوالقاسمی، محسن. (۱۳۶۷). پنج گفتار در دستور تاریخی زبان فارسی. چاپ اول، مشهد: بابل.
۳. انوشه، حسن. (۱۳۸۱). فرهنگنامه ادبی فارسی، دانشنامه ادب فارسی گزیده اصطلاحات، مضامین و موضوعات ادب فارسی. چاپ دوم، تهران: فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۴. بهار، محمد تقی. (۱۳۸۴). سبک‌شناسی (تاریخ تطور نثر فارسی). چاپ هشتم، تهران: امیرکبیر.
۵. حق شناس، محمد علی. (۱۳۷۶). آواشناسی (فونئیک). چاپ پنجم، تهران: آگه
۶. دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۷). لغت‌نامه. زیر نظر محمد معین و سید جعفر شهیدی. چاپ دوم، تهران: دانشگاه تهران.
۷. دهلوی، عبدالحق. (۱۳۸۳). اخبار الاخیار فی الاسرار الابرار. تصحیح علیم اشرف خان. چاپ اول، تهران: دانشگاه تهران.
۸. راستگو، سید محمد. (۱۳۷۶). هنر سخن آرای؛ فن بدیع. چاپ اول، کاشان: مرسل.
۹. رستگارفسائی، منصور. (۱۳۸۹). انواع نثر فارسی. چاپ دوم، تهران: سمت.
۱۰. زرین کوب، عبدالحسین. (۱۳۷۸). ارزش میراث صوفیه. چاپ نهم، تهران: امیرکبیر.

۱۱. سبحانی، توفیق. (۱۳۷۷). **نگاهی به تاریخ ادب فارسی در هند**. چاپ اول، تهران: شورای گسترش زبان و ادب فارسی.
۱۲. سجادی، ضیاءالدین. (۱۳۸۳). **مقدمه‌ای بر عرفان و تصوف**. چاپ دوازدهم، تهران: سمت.
۱۳. شفیعی کدکنی، محمد رضا. (۱۳۹۲). **زبان شعر در نثر صوفیه، درآمدی بر سبک-شناسی نگاه عرفانی**. چاپ چهارم، تهران: سخن.
۱۴. شمیسا، سیروس. (۱۳۷۸). **کلیات سبک‌شناسی**. چاپ پنجم، تهران: فردوس.
۱۵. شمیسا، سیروس. (۱۳۹۳). **سبک‌شناسی نثر**. چاپ سوم، تهران: میترا.
۱۶. شمیسا، سیروس. (۱۳۷۳). **فرهنگ تلمیحات**. چاپ چهارم، تهران: فردوس.
۱۷. شمیسا، سیروس. (۱۳۸۳). **نگاهی تازه به بدیع**. چاپ اول، تهران: میترا.
۱۸. صفا، ذبیح‌الله. (۱۳۶۸). **تاریخ ادبیات در ایران**. چاپ پنجم، تهران: فردوس.
۱۹. عباس رضوی، سیداطهر. (۱۳۸۰). **تاریخ تصوف در هند**. ترجمه منصور معتمدی. چاپ اول، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
۲۰. غریب یمنی، حاجی نظام. (بی‌تا). **لطایف اشرفی فی بیان طوایف صوفی**. قم: کتابخانه آیت الله مرعشی. نمره مسلسل: ۱۹۱۱. [نسخه خطی] تألیف ۷۵۰ ق. تاریخ کتابت: ۱۳۶۱ ه.ق.
۲۱. غریب یمنی، حاجی نظام. (۱۲۹۷ق). **لطایف اشرفی فی بیان طوایف صوفی**. چاپ اول، دهلی: نصرت المطابع.
۲۲. فتوحی، محمود. (۱۳۹۱). **سبک‌شناسی نظریه‌ها، رویکردها و روش‌ها**. چاپ اول، تهران: سخن.
۲۳. فتوحی، محمود. (۱۳۸۹). **بلاغت تصویر**. چاپ دوم، تهران: سخن.
۲۴. گلچین معانی، احمد. (۱۳۶۳). **تاریخ تذکره‌های فارسی**. چاپ دوم، تهران: کتابخانه سنایی.
۲۵. نراقی، احمد. (۱۳۸۰). **کتاب الخزاین**. تصحیح حسن حسن‌زاده آملی و علی‌اکبر غفاری. چاپ اول، تهران: کتابفروشی علمیه اسلامی.
۲۶. نفیسی، سعید. (۱۳۶۳). **تاریخ نظم و نثر در ایران و در زبان فارسی از آغاز تا پایان قرن دهم هجری**. چاپ دوم، تهران: فروغی.
۲۷. همایی، جلال‌الدین (۱۳۷۴). **فنون بلاغت و صناعات ادبی**. چاپ یازدهم، تهران: هما.

ب) مقاله‌ها

۱. جهادی، سیدامیر. (۱۳۹۴). «متن‌شناسی نسخه خطی لطایف اشرفی». مجله متن‌شناسی ادب فارسی، دوره جدید، شماره ۳، صص ۶۱-۸۴.
۲. حکمت، علی اصغر. (۱۳۴۱). «منابع جدید پیرامون هر دو کتاب حیات خواجه حافظ». مجله دانشکده ادبیات دانشگاه شیراز، شماره ۷، صص ۳-۲۸.
۳. نذیر، احمد. (۱۳۵۸). «گزارش مختصری درباره شخصیت واقعی جهانگیر سمنانی سیداشرف». مجله فرهنگستان ادب و هنر ایران، دفتر سوم. شماره ۸، صص ۸۷۳-۴۴۵.

